

קרני קריגל

היחידה לחקר עוני, חברה וסביבה, אוניברסיטת בר אילן; בוגרת תוכנית ממשק – תוכנית יישום מדע בממשל, שימשה במסגרת זו יועצת מדעית במנהלת היערכות לשינוי אקלים במשרד להגנת הסביבה

מאמר זה עבר שיפוט עמיתים

ציטוט מומלץ

קריגל ק. 2021. ניתוח חברתי של משבר האקלים: האם מתבסס אי-צדק אקלימי ברמה המקומית? *אקולוגיה וסביבה* 12(1).

הניתוח החברתי המוצע מחדד את החשיבות של פיתוח מדיניות לשינוי אקלים, המכירה באי-צדק אקלימי מקומי ופועלת לאיזונו. שוק הפשפשים ביפו | צילום: גיא אלוני

ניתוח חברתי של משבר האקלים: האם מתבסס אי-צדק אקלימי ברמה המקומית?

4 באפריל, 2021

גיליון אביב 2021 / כרך 12(1)

[סקירות](#)

על קצה המזלג

- משבר האקלים מחייב את מדינות העולם להירתם לפתרון עולמי כולל, בד בבד עם ההתמודדות הנדרשת מכל מדינה במישור הלאומי.
- בעוד שניתנת תשומת לב רבה לאי-שוויון בחלוקת נטל השלכות המשבר בין מדינות העולם, תשומת לב מעטה ניתנת לאי-שוויון בחלוקת הנטל בין קבוצות אוכלוסייה שונות.
- מאמר זה סוקר השפעות חברתיות של משבר האקלים, ומראה כי אוכלוסיות מוחלשות (כגון בעלי מעמד חברתי-כלכלי נמוך, מהגרים, נשים ומיעוטים לאומיים או אתניים) עלולות להיפגע יותר מהאחרות, וכך עלול המשבר להרחיב את האי-שוויון החברתי.
- הניתוח החברתי המוצע מחדד את החשיבות של פיתוח מדיניות לשינוי אקלים, המכירה באי-צדק אקלימי מקומי ופועלת לאיזונו.

המערכת

תקציר

גישת אי-צדק אקלימי טוענת להתבססותה של חלוקה לא שווה בקרב מדינות ברחבי העולם בין פליטות גזי החממה והתרומה להתחממות העולמית, לבין רמות הפגיעות ממנה. כהמשך לגישה זו, המאמר מציע מסגרת לניתוח חברתי של משבר האקלים המתמקדת ביחידת ניתוח חברתית, ובאמצעותה נדגים את תהליך התהוותו של אי-צדק אקלימי גם ברמה המקומית. עם זאת, בהתאם לגישת הצטלבויות מיקומי שוליים, נתאר כיצד ההשתייכות למיקום חברתי על רקע מעמד חברתי-כלכלי, מגדר ומוצא לאומי או אתני, מעצבת את רמות הפגיעות מההשלכות של משבר האקלים. לנוכח הדברים הללו מוצעות המלצות להמשך מחקר ופעולה בנושא כדי לפתח חוסן חברתי ולקדם צדק אקלימי.

מבוא

דו"ח של הפאנל הבין ממשלתי לשינוי אקלים (IPCC) שפורסם באוגוסט 2019^[25], קובע כי ההתחממות העולמית היא עובדה שרירה וקיימת, וכי כל אחד משלושת העשורים האחרונים היה חם יותר על פני כדור הארץ מאלה שקדמו לו מאז החלו המדידות. לשינוי האקלים יש השלכות משמעותיות על כלל החברה האנושית, וארגון הבריאות העולמי הכריז שהוא גורם סיכון מרכזי לבריאות הציבור במאה ה-21^[47]. אזור מזרח הים התיכון נחשב אזור רגיש במיוחד לשינוי האקלים, היות שקצב השינוי ועוצמתו גבוהים יותר מאשר במרבית האזורים הגאוגרפיים על פני כדור הארץ^[1]. תרחישי הייחוס לאזור זה, ובכללם עבור ישראל, מצביעים על מגמות של המשך העלייה בתדירות ובחומרה של גלי החום, על שינויים בדפוסי המשקעים הכוללים הפחתה בכמויות הגשמים, ומנגד על עלייה בשכיחות ובעוצמה של אירועי אקלים קיצוניים, כגון גלי חום וקור ואירועי שיא של משקעים^[15,2]! המגמות הללו יובילו אף להתרחבות מגמת המדבור לאזורים נוספים במזרח הים התיכון^[2].

בקהילה המדעית שוררת הסכמה רחבה ששינוי האקלים המואץ נובע מפליטה מוגברת של גזי חממה, תוצאה של פעילות מעשה ידי אדם. יש אף המכנים את העידן הנוכחי "עידן האדם" ("אנתרופוקן"). המצדדים בגישה זו טוענים כי השפעתו המכרעת של האדם על כדור הארץ תורמת ליצירת עקבות משמעותיים בשכבות הקרקע, ומותירה את רישומם בעדות הגאולוגית החקוקה באדמה ובתצורות העצמים הגאוגרפיים. השפעה זו צפויה להישאר בטבע מיליוני שנים, ולכן, לטענתם, מצדיקה הגדרה כתקופה גאולוגית נפרדת^[7]. עם זאת, המחקר הסוציולוגי המתהווה סביב שינוי האקלים מציג גם כיצד לשינויים אלה במערכות הגאולוגיות והאקולוגיות השלכות על החברה. בין היתר, נטען כיצד ההשלכות עלולות להפר לכידות חברתית בקרב קהילות פגיעות ולהוות איום ממשי על קיומן^[6]. התפתחויות אלה של השיח הובילו אף את הסוציולוג ברונו לאטור להתייחס לכדור הארץ כאל סוכן פוליטי בעל עוצמה, שבכוחו לעצב את פני החברה האנושית ולשנות את עקרון הסדר המודרני הנוכחי, המתבסס על התפתחות תעשייתית וגלובליזציה^[31].

העיקרון של הסדר התעשייתי המודרני מקבל התייחסות ביקורתית נוספת בספרות הסוציולוגית המנתחת את משבר האקלים, ומתארת את התפתחותו ההיסטורית של אי-צדק אקלימי ברמה העולמית^[6,4]. נטען כי המדינות המתועשות, בעיקר אלה שבחצי הצפוני של כדור הארץ, הן האחראיות העיקריות לשינוי האקלים הנוכחי, אך צפיות להתמודד בהצלחה יחסית עם הסכנות הגלומות בו ולשמר במידה רבה את אורח החיים שהן מורגלות לו כיום. בעוד שהמדינות המתפתחות, בעיקר אלה שבחצי הדרומי של כדור הארץ, פגיעות הרבה יותר לסיכונים האקלימיים, הכלכליים, החברתיים והפוליטיים האקוטיים הכרוכים בשינוי האקלים, למרות תרומתן המועטה יחסית לפליטת גזי החממה^[6,3]. כעדות לכך, ישנה הערכה כי העלויות הכלכליות מסיכוני תמותה, הקשורים לשינוי אקלים, אינן מתפזרות באופן אחיד ברחבי העולם, משום שאזורים רגישים אקלימית ומוחלשים כלכלית נושאים בעיקר נטל הסיכון^[13]. עם זאת, הדיון באי-צדק אקלימי ממשיך להתפתח מעבר לרמה העולמית, שכאמור משווה בין מדינות, לרמה המקומית, המדגישה את חשיבות ההתייחסות לקבוצות חברתיות שונות בהתאם למעמדן החברתי-כלכלי כיחידת ניתוח משמעותית לבחינת הנושא^[28].

התפתחויות אלה בשיח המדעי הובילו לאחרונה לפרסום קריאה בכתב עת בין-לאומי מרכזי בתחום הסוציולוגיה בדבר הצורך להעמיק את השיח המחקרי המשלב בין הנושא 'הגדול' של שינוי אקלים לבין ניתוח תהליכים חברתיים^[27]. כהיענות לקריאה זו, המאמר הנוכחי מציע נקודת מבט חברתית למשבר האקלים ולהשלכותיו. נפתח בסקירת הספרות המחקרית, המתמקדת בסוגיות חברתיות מרכזיות סביב משבר האקלים. נמשיך בהצעה לאימוץ מסגרת ניתוח חברתית של הצטלבויות מיקומי שוליים, המבקשת לבחון כיצד צירי שייכות חברתיים ותרבותיים סביב מעמד חברתי-כלכלי, מגדר ומוצא לאומי ואתני, שלובים אלה באלה, ובעלי השפעה מצטברת של פגיעות^[12,11]. לבסוף נסכם ונציע המלצות להמשך מחקר ופעולה בנושא כדי לפתח היערכות חברתית למשבר האקלים. מפאת קוצר היריעה, הסקירה במאמר זה אינה מתיימרת לכלול את כלל ההיבטים החברתיים, אלא מתמקדת במרכזיים שבהם.

ההשלכות החברתיות של משבר האקלים עלולות להפר לכידות חברתית בקרב קהילות פגיעות ולהוות איום ממשי על קיומן.
דרום-תל אביב | צילום: גיא אלוני

זוגיות חברתיות סביב משבר האקלים: סקירת ספרות

מעמד חברתי-כלכלי

מעמד חברתי-כלכלי הוא יחידת ניתוח משמעותית בהבנת תהליכים חברתיים בכלל וסביב משבר האקלים בפרט. במחקר שפורסם לאחרונה נערכה השוואה בין פליטות גזי החממה של קבוצות חברתיות שונות לאורך 25 שנים בהתאם למעמדן החברתי-כלכלי [28]. ממצאי הניתוח הדגימו את התרומה הדיפרנציאלית של העשירונים הכלכליים להמשך מגמת ההתחממות, והובילו את החוקרים למסקנה בדבר ההשפעה המתמשכת הממוצעת של מיעוט אזרחים בעלי הון כלכלי רב, בכל מקום שהם מתגוררים בו ברחבי העולם. ניתן ללמוד על מגמה דומה, המדווחת במחקרים שנערכו גם בישראל. למשל, נמצא שכמות הפליטה לנפש מצריכת חשמל ביתית בקרב העשירון העליון גדולה פי 24 מזו של העשירון התחתון, וכי פערי הפליטה לנפש משימוש ברכב פרטי הם פי 27 [40]. עוד דווח על פערים במדך האקולוגי בין מעמדות חברתיים-כלכליים בישראל, כך שהעקבות האקולוגיים של העשירונים העליונים גבוהים באופן מובהק בהשוואה לאלה של העשירונים הנמוכים [39].

בעוד התרומה המתמשכת של בעלי מעמד חברתי-כלכלי גבוה לשינוי אקלים רבה יותר, הרי שהם נמצאים בעמדה טובה יותר להימנע מנזקיו, לעומת העשירונים התחתונים הפגיעים יותר [28]. בבחינת רמת הפגיעות משינוי האקלים נמצא שמעמד חברתי-כלכלי הוא גורם משמעותי, משום שיכולת ההתמודדות של קבוצות חברתיות מוחלשות לזעזועי אקלים נמוכה יותר [16]. למשל, נמצא כי הפגיעות הבריאותיות לגלי חום מושפעת מגורמים כלכליים-חברתיים, משום שאנשים החיים בעוני מוגנים פחות מאלה שמתגוררים ועובדים בבתים ובמשרדים ממוזגים ומותאמי אקלים [37]. הדבר נכון בייחוד בקרב אנשים החיים בבידוד חברתי, מכורים לסמים או חסרי בית [34], וכן לגבי קשישים החיים בעוני, ונמצאים בסיכון יתר בשל השילוב של שימוש מוגבר בתרופות, סיכוי גבוה יותר למחלות כרוניות ומנגנוני ויסות חום לא מתפקדים [32].

אחד ההסברים לפגיעות המוגברת של קבוצה חברתית זו הוא התמודדותם עם עוני אנרגטי (energy poverty) שהולך ומתגבר. עוני אנרגטי מוגדר על פי רוב כחוסר יכולת של משק הבית להבטיח את האנרגיה הדרושה לבישול, לחימום, לקירור או לתאורה, ברמה העונה על הצרכים הבסיסיים [10]. למשל, נמצא כי אחד מכל שישה משקי בית בריטיים סובל מעוני אנרגטי, וכי תנאי מחיה אלה, שאינם מותאמים לאקלים המשתנה, פוגעים בבריאות הדיירים ומשפיעים על איכות חייהם [27]. הצורך בשימוש מוגבר בחשמל לצורך חימום וקירור בעקבות התדירות העולה של אירועי אקלים קיצוניים מעלה דילמות עבור אנשים החיים בעוני בשל ההוצאות הכלכליות הנוספות הנדרשות לאנרגיה [32]. מוסכם בקרב חוקרי בריאות הציבור, כי לחימום או לקירור

לקוי של הבית יש השלכות קשות על בריאות ותמותה^[42]. במחקר שבחן את הנושא בישראל בקרב החברה הבדואית בנגב, אף הגדירו החוקרים מצב של חוסר נגישות קיצוני לשימוש באנרגיה, הנובע משילוב של מיקום בשוליים מבחינה חברתית וגאוגרפית, וכולל נגישות נמוכה למקור אנרגיה אמין ובמחיר סביר, שיענה על צרכים ביתיים בסיסיים^[45].

ההשתייכות לקבוצה חברתית מוחלשת על רקע מעמד חברתי-כלכלי מעצבת, אם כן, את החוויה וההתנסויות סביב שינוי האקלים, כפי שניתן ללמוד מההתמודדות עם עוני אנרגטי שמתעצם לנוכח אירועי האקלים הקיצוני המתגברים^[2]. הניתוח שמוצע כאן, ובוחן תהליכים חברתיים סביב משבר האקלים באמצעות יחידת ניתוח של מעמד חברתי-כלכלי, מדגים את הפער המעמדי בין התרומה לשינוי אקלים לרמת הפגיעות ממנו. ניתוח זה מוביל לטענה על התהוותו של אי-צדק אקלימי גם ברמה המקומית, ומסייע לקידום המסקנה כי עלינו לפעול לחלוקה שוויונית יותר של תקציב הפחמן העולמי שנותר ופוחת במהירות, גם בתוכניות ההיערכות^[28].

מגדר

לקשר בין יכולת ההסתגלות לשינוי אקלים לבין עוני ותנאי מחיה, יש להוסיף את הזווית המגדרית, המחדדת עוד יותר את המורכבויות החברתיות. המחקר הסוציולוגי העוסק בעוני מדגיש כי באופן יחסי יותר נשים חיות בעוני מגברים, גם אם הן עובדות, ובייחוד אם הן מפרנסות יחידות וחד-הוריות^[37]. הסיבה לכך היא שנוסף על עבודת הטיפול במרחב המשפחתי שאינה מתוגמלת כספית, דפוסי העבודה בשכר של נשים מתאפיינים במשרה חלקית, בביטחון תעסוקתי נמוך, בשכר נמוך ובגישה נמוכה להטבות, ללא הגנה של איגוד מקצועי ועם גישה מוגבלת להכשרה מקצועית בעבודה, בצורה עקבית ומובהקת לעומת גברים^[23]. במחקרים שונים תואר תהליך של הפיכת העוני לנשי גם במדינות המערב, והוא הוביל למסקנה כי ניתן לדבר על פמיניזציה של העוני כתהליך אוניברסלי רחב היקף^[11]. מכאן, שנשים צפויות לסבול יותר מעוני אנרגטי, בייחוד אם הן שייכות למעגל חברתי מוחלש נוסף, למשל על רקע מוצא לאומי או אתני. בבריטניה דווח כי מיליון נשים חיות בעוני יותר מגברים, וכי קרוב ל-17% ממשקי הבית החד-הוריים, שבראשם לרוב עומדות נשים, מתמודדים עם עוני אנרגטי^[27]. עוד נמצא כי נשים פגיעות יותר להשפעות הבריאותיות של שינוי אקלים, וכי עודף התמותה שלהן בגלי חום גבוה יותר משל גברים^[43], ואף עלה ב-75% על תמותת הגברים בגל החום הקיצוני שהתרחש באירופה בשנת 2003^[20].

להתמודדות זו של נשים במקרים רבים נוסף ממד של אלימות מגדרית, המעצים את פגיעותן. דו"ח בין-לאומי מעודכן שפרסם ה-International Union for Conservation of Nature מביא עדויות לכך ששינוי אקלים ואסונות הקשורים למזג האוויר, מעלים את הסיכון של נשים ונערות להיפגע מאלימות מגדרית^[14]. אלימות נגד נשים, על מופעיה הפיזיים, הנפשיים, המיניים והכלכליים, היא תופעה רחבה הקיימת בכל חלקי העולם, וההערכות גורסות כי 35% מהנשים בעולם חוו אלימות מצד בני זוג^[8]. המחקר הסוציולוגי מדגיש את ההקשר החברתי, התרבותי והמוסדי המשמר שליטה גברית במרחב הפרטי והציבורי, ומאפשר את המשך כינונה של האלימות המגדרית כתופעה רחבה^[33,30]. אף על פי שאלימות מגדרית היא חלק מתרבות פטריארכלית ששכיחה יותר בחברות מסורתיות, הרי שהיא רווחת ברחבי העולם כולו^[8], ונמצא כי היא אף מתעצמת בעקבות אירועי אקלים קיצוניים.

למשל, דווח על עלייה של 300% בתיקים חדשים של אלימות במשפחה שנפתחו במדינת האיים הקטנה ונואטו לאחר פגיעה של שני ציקלונים טרופיים בשנת 2011. נתונים מהפיליפינים מראים כיצד התערעורת המרקם החברתי בעקבות אסונות אקלימיים מובילה ביתר שאת לסחר בנשים^[12]. גם לאחר הציקלון הטרופי במוזמביק בשנת 2019 נאספו עדויות על ניצול והתעללות מינית בנשים שנאלצו לספק יחסי מין תמורת אספקת מזון לילדיהן, לאחר שלא נכללו ברשימות חלוקת המזון, שכללו לרוב רק את הגברים במשקי הבית^[14]. הדיווחים על עלייה באלימות המגדרית לנוכח שינוי האקלים מגיעים גם ממדינות המערב המפותחות. למשל, מחקר ממדידת מצביע על עלייה בסיכון לרצח מגדרי שלושה ימים לאחר התרחשות גל החום ועל עלייה בדו"חות המשטרה ובקריאות לקו סיוע ביום שאחריו^[44]. באוסטרליה נמצא כי לחצים כלכליים הקשורים לבצורת המתמשכת, תרמו לעלייה בצריכת אלכוהול וסמים אצל גברים כמנגנון התמודדות וכן להגברת האלימות נגד בנות זוגם^[46]. חשוב לציין בהקשר זה, כי רמת הפגיעות בנשים מתעצמת אם הן משתייכות לקבוצות מיעוט אתניות, או מצויות במעמד שברירי של הגירה ופליטות.

המאמר מציע לאמץ מסגרת ניתוח חברתית של הצטלבות מיקומי שוליים, המבקשת לבחון כיצד צירי שייכות חברתיים ותרבותיים סביב מעמד חברתי-כלכלי, מגדר ומוצא לאומי ואתני, שלובים אלה באלה, ובעלי השפעה מצטברת של פגיעות. התחנה המרכזית הישנה בתל-אביב / צילום: גיא אלוני

מוצא אתני ומוצא לאומי

בחינת התהליכים החברתיים הקשורים לשינוי אקלים, מעלה כי מוצא אתני או לאומי הוא יחידת ניתוח משמעותית. ברמה העולמית, רמת הפגיעות מההשלכות הרחבות של משבר האקלים משתנה בהתאם להשתייכות ללאום או למיעוט אתני, בייחוד כאשר ישנו שילוב של מיקום גאוגרפי רגיש, שלבי התפתחות תעשייתית מוקדמים ומצב כלכלי ופוליטי לא יציב^[29,24]. אחד התהליכים החברתיים המשמעותיים שהתפתחו הוא הגירה מאזורים וממדינות בעלי פגיעות גבוהה לאזורים בעלי פגיעות נמוכה יותר להשפעות של שינוי האקלים. ישנה טענה כי זוהי אסטרטגיית הסתגלות (adaptation) יעילה, משום שהיא מפחיתה את הסיכון הכולל לפגיעה אנושית מנזקי האקלים ב-15%^[22]. נמצא ששינויים איטיים יותר (כמו עליית מפלס פני הים) יחד עם שינויים קיצוניים שנעשים תכופים יותר (כגון ציקלונים, שיטפונות ושרפות), תורמים להמשך תהליכים חברתיים של עקירת אוכלוסין. הגירה ויצירת מעמד של פליטות ברחבי העולם^[28]. בשנת 2017 לבדה, למשל, דווח על 18 מיליון בני אדם שנעקרו מבתיהם בשל אסונות הקשורים למזג האוויר^[24].

במקביל קיים תיעוד על התעצמותם של קונפליקטים בין ובתוך לאומים או קבוצות אתניות, שסובלים מתמשך על משאבי טבע מתכלים ומחסור יציבות פוליטית לנוכח מגמות שינוי האקלים. אחת הדוגמאות לכך היא הבצורת המתמשכת בסוריה, שיצרה מחסור חמור במים, פגעה בביטחון התזונתי, והובילה לעקירת אוכלוסיות רבות בתוך המדינה (מאזורים כפריים לעירוניים), לקונפליקט פוליטי מתמשך ולהגירה שלילית מהמדינה^[21]. בעוד המומחים צופים האצה במגמות חברתיות בין-לאומיות אלה, נראה כי המערכות החברתיות, הבריאותיות והפוליטיות באזור אגן הים התיכון, המזוהה כאזור רגיש במיוחד לשינוי האקלים, אינן ערוכות לגידול עתידי בקליטת מהגרי אקלים^[45].

הגירה ועקירה של אוכלוסייה עקב שינוי האקלים ועל רקע מוצא אתני או לאומי עלולות להוביל לתנאי מחיה קשים, בפרט במרכזי פינוי, במחנות פליטים ועקורים ובדיור הזמני. תזונה לקויה, מחלות זיהומיות והיעדר גישה לטיפול רפואי במהלך המעבר, במחנות הפליטים ובמדינות היעד הם בין הגורמים המדווחים בספרות כמעצמים את פגיעותם של מהגרי האקלים לתחלואה ולתמותה^[34]. עוד נמצא, כי תנאי מחיה אלה מאיימים על זכויות אדם בסיסיות ועל רווחתם של פרטים ומשפחות, בייחוד בקרב אלה המגיעים ממדינות מתפתחות ומקבוצות מיעוט אתניות ומתמודדים גם עם פערי תרבות, היעדר זכויות משפטיות, אפליה חברתית ממסדית, ניצול וסחר בנשים ובלידים^[36,14]. יתר על כן, גם ברמה המקומית ישנן עדויות ממדינות מפותחות כי שייכות אתנית או גזעית מעלה את הסיכון לסבול מהשלכות של שינוי אקלים, למשל על רקע ייצוג יתר במובלעות עירוניות והתמודדות מגוברת עם עוני אנרגטי והשלכותיו הבריאותיות^[41]. סקירת מחקרים אלה מחזקת את הטענה שהשתייכות לקבוצות במיקומי

שוליים חברתיים, למשל על בסיס מעמד, מגדר ומוצא אתני או גזעי, מעצימה את רמות הפגיעות מהשלכותיו של משבר האקלים. ניתן ללמוד זאת גם מהתנסויותיהן של נשים, בעיקר ממעמד נמוך ומוצא אפרו-אמריקני, במהלך השהות במקלטי המחסה הזמניים בניו אורלינס לאחר סופת ההוריקן קתרינה בשנת 2005, שדיווחו לרשויות על עלייה משמעותית באלימות נגדן.^[14]

זעזוע למסגרת ניתוח חברתית למשבר האקלים

סקירת הסוגיות החברתיות המרכזיות סביב משבר האקלים מחדדת את חשיבותו של ניתוח חברתי, המכיר במגוון מיקומים חברתיים והתנסויות. על כן ניתן לאמץ מסגרת ניתוח של 'הצטלבות מיקומי שוליים' (Intersectionality), המוכרת במחקר הסוציולוגי לצורך ניתוח חברתי, ומציעה לבחון את החברה האנושית באופן המשקף את ההטרוגניות שבה. על פי הגישה, כדי להבין לעומק את המשמעות החברתיות של תופעה נחקרת, אין להתבונן על החברה כמקשה הומוגנית אחת, אלא יש להצליב בין משתנים חברתיים שונים. הסיבה לכך היא שצירי הזהות החברתיים והתרבותיים של מעמד, מגדר ומוצא אתני או לאומי, שלובים אלה באלה ויוצרים השפעה מצטברת של התנסויות חברתיות על היחידים והקבוצות^[17,18]. אכן, ישנן עדויות מחקריות כי שילוב בין מדדים המעידים על מצב חברתי-כלכלי נמוך, על שייכות אתנית או גזעית, על מגורים בסביבה עירונית הומוגנית מוחלשת ועל השכלה נמוכה, מעלים את הסיכון לסבול מעוני אנרגטי^[41]. אימוץ גישת ההצטלבויות לניתוח ההשפעות החברתיות של משבר האקלים מחדד את ההכרה כי מיקומי שוליים חברתיים ותרבותיים מצטלבים מעצימים את רמות הפגיעות מסיכונים סביבתיים בעת שגרה, וביתר שאת בזמן אסונות טבע שקשורים לשינוי האקלים. נוסף על כך, ניתוח באמצעות גישה זו מאפשר גם לבחון מגוון קולות בתופעה הנחקרת ונקודות מבט שונות, ומסייע בחשיפת מבני הכוח המעצבים התנסויות חברתיות מגוונות אלה. כפי שעולה מהסקירה במאמר זה, אנשים הנמצאים במיקומי שוליים חברתיים מצטלבים על רקע מעמד חברתי-כלכלי, מגדר ומוצא אתני או לאומי, הם בעלי סיכוי רב יותר להיפגע מההשפעות השליליות של נזקי האקלים המשתנה, ולהיות חשופים יותר לעוני אנרגטי, לאלימות מגדרית ולפגיעות בריאותיות.

בבחינת רמת הפגיעות משינוי האקלים נמצא שמעמד חברתי-כלכלי הוא גורם משמעותי, משום שיוכלת ההתמודדות של קבוצות חברתיות מוחלשות עם זעזועי אקלים נמוכה יותר. דרום-תל-אביב | צילום: גיא אלוני

סיכום והמלצות

מאמר זה מציע ניתוח חברתי של משבר האקלים והשלכותיו על החברה האנושית. הוא מתמקד ביחידת ניתוח חברתית על רקע מעמד, מגדר ומוצא אתני או לאומי, ומדגים את חשיבות ההתייחסות ליחידת ניתוח זו בדיון על השלכותיו של משבר האקלים. נוסף על כך, הוא תורם להמשך התפתחותו של השיח על אי-צדק אקלימי, משום שהניתוח חושף את התהליכים החברתיים

שמבססים אי-צדק אקלימי, לא רק ברמה הגלובלית המוכרת, אלא גם ברמה המקומית. מתואר כיצד התרומה לפליטת גזי החממה ולהמשך מגמת ההתחממות העולמית משתנה בהתאם להשתייכות למעמד חברתי-כלכלי, ואינה בהלימה עם רמות הפגיעות ממנה. יתרה מזאת, תואר כיצד הצטלבויות של מיקומי שוליים חברתיים על רקע מעמד חברתי-כלכלי, מגדר ומוצא לאומי או אתני, מעצימות את הפגיעות החברתיות, הבריונות והכלכלית הנובעת מההשלכות של שינוי אקלים. יש להמשיך ולפתח ניתוח חברתי זה בשילוב משתנים חברתיים נוספים ובהתייחסות ייחודית להקשר הישראלי. בפרט, יש לקדם מחקר המביא בחשבון קבוצות חברתיות בעלות מאפיינים תרבותיים ייחודיים בישראל, כגון חרדים וערבים, שלא קיבלו ביטוי בסקירה זו.

הניתוח החברתי המוצע מחדד את החשיבות של פיתוח מדיניות לשינוי אקלים, המכירה באי-צדק אקלימי מקומי ופועלת לאיזונו. דוגמה לכך היא, למשל, שילוב בין פעולות להפחתת פליטות (mitigation) ולהיערכות והסתגלות (adaptation), באופן שמתייחס להבדלים בין הקבוצות החברתיות בתרומתן, כמו גם ביכולת ההתמודדות שלהן עם שינוי אקלים והשלכותיו. על מדיניות זו לכלול פיתוח מענים והקצאת משאבים ומנגנוני תמיכה עבור הקבוצות הפגיעות ביותר בחברה. סקירה של תוכניות היערכות לאומיות במדינות שונות בעולם מעידה על סטנדרטיזציה באימוץ המדיניות בתחום, שלרוב אינה מותאמת לתרבות ולמאפייני המדינה הייחודיים, ואף אינה כוללת מענים לקבוצות הפגיעות ביותר [5, 19]. ייתכן שאחד ההסברים לכך הוא החלוקה לתחומי אחריות ומומחיות שונים ברמה המדינית וברמה האקדמית בין נושאים סביבתיים וחברתיים. מאמר זה חושף את הצורך בהעמקת ממשקי המחקר והעבודה בין שני תחומים אלה למען חיזוק החוסן החברתי בהיערכות לקראת השלכותיו של משבר האקלים.

תודות

לאלון זס"ק, לתמר רביב ולד"ר מיכל שורק על ההערות המועילות לטייטה ראשונית של מאמר זה, וכן תודה לשני הקוראים האנונימיים שתרמו מזמנם וממומחיותם להתפתחות המאמר עד לתוצר זה.

הלכה למעשה

דליה לב שדה, מנהלת אגף משאבי קהילה ועבודה קהילתית, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים:

במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים אנו מבחינים בין היערכות מקומית-קהילתית למשברים לבין מניעתם או חיים לצידם. מדינת ישראל היא למודת משברים, בעיקר ביטחוניים. היא פיתחה מערך ארגון קהילתי על תשתית של פעילים קהילתיים ומתנדבים – צח"י (צוותי חירום יישוביים), בעיקר ביישובי המועצות האזוריות, הערוכים לכל התמודדות בכל זמן. תשתית קהילתית זו מוכיחה את תועלתה בכל משבר או אסון הפוגע באוכלוסייה: אירועים ביטחוניים, תאונות דרכים, מזג אוויר קיצוני ולאחרונה גם מגפת הקורונה.

הנחת היסוד שהתשתית הקהילתית נשענת עליה היא שבעת אסון לא ניתן לחכות עד שכוחות ההצלה יגיעו, אלא יש חשיבות קריטית לפעילות מיידית בהצלת חיים. כמו כן, במצבי חירום מתמשכים לא ניתן לסמוך על המערכת הממסדית, שתספק תמיכה שוטפת לתושבים, אלא יש להסתייע בכוחות ההתנדבות המקומיים. מודלים אלה של ארגון קהילתי מתחילים להתפתח כיום גם ברשויות מקומיות עירוניות.

עם זאת, בין התמודדות בעת משבר, המוגבל בזמן, לבין מניעת מצבי משבר או הסתגלות מחודשת לאורח חיים מותאם – המרחק רב. ההיערכות החברתית של מדינת ישראל להתמודדות עם התופעות החברתיות המורכבות הנלוות לשינוי האקלים ולהשפעותיו, מתחילה להיות מדוברת, אך נמצאת בתחילת הדרך, ומכאן חשיבותו הגדולה של מאמר זה.

מקורות

1. אלפרט פ, הוכמן א ויצחק-בן-שלום ח. 2019. סקירת התחזיות לשינוי האקלים הצפוי בישראל.

- אקולוגיה וסביבה 10(4): 6-11.
2. זיו ב. 2019. תופעות קיצוניות הקשורות להתחממות העולמית וזיקתן לאסונות טבע. *אקולוגיה וסביבה* 10(4): 12-18.
3. מילמן ג ורבינוביץ ד. 2017. (אי) שוויון אקלימי: פליטת גזי חממה מצריכת מזון בישראל על פי מדרג סוציו-אקונומי. *סוציולוגיה ישראלית י"ח*(2): 147-172.
4. נויגרנט ת. 2013. צדק אקלימי בישראל: אי שוויון בפליטת גזי חממה בתהליכי ייצור וטיפול בפסולת עירונית מוצקה. נייר עמדה מס' 2. האגודה לצדק סביבתי בישראל.
5. קריגל ק. 2020. [היערכות ישראל לשינוי אקלים: מיפוי אוכלוסיות פגיעות-סקירת ספרות ומסמכי מדיניות מהעולם](#). מרכז הידע הישראלי להיערכות לשינוי אקלים.
6. רבינוביץ ד. 2009. הנה זה בא: כיצד נשרוד את שינוי האקלים. הוצאת הקיבוץ המאוחד. ספרית הפועלים.
7. תמיר ד. 2018. ברוכים הבאים לעידן האדם: מדעי הטבע, מדעי החברה ואתגרי החשיבה הסביבתית. *תיאוריה וביקורת* 50: 237-256.
8. Abraham M and Tastoglou E. 2016. Interrogating gender, violence, and the state in national and transnational contexts: Framing the issues. *Current Sociology Monograph* 64(4): 517-534.
9. Anderson W, White V, and Finney A. 2012. [Coping with low incomes and cold homes](#). *Energy Policy* 49: 40-52.
10. Bouzarovski S. 2018. [Understanding energy poverty, vulnerability and justice](#). In: Bouzarovski S (Ed). *Energy poverty: (Dis)Assembling Europe's infrastructural divide*. Palgrave Macmillan.
11. Brady D and Kall D. 2008. Nearly universal, but somewhat distinct: The feminization of poverty in affluent western democracies, 1969-2000. *Social Science Research* 37: 976-1007.
12. Calma J. 2017. [Sex trafficking in the Philippines: How typhoons and desperation make women and children more vulnerable](#). The Ground Truth Project.
13. Carleton T, Delgado M, Greenstone M, et al. 2019. [Valuing the Global Mortality Consequences of Climate Change Accounting for Adaptation Costs and Benefits](#). Working Paper No. 2018-51. Backer Friedman Institute.
14. Castañeda C, Sabater I, Owren L, and Boyer AE. 2020. Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality. IUNC: Gland (Switzerland).
15. Cramer W, Guiot J, Fader M, et al. 2018. Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. *Nature Climate Change* 8: 972-980.
16. Cutter SL, Boruff BJ, and Shirley WL. 2003. Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly* 84(2): 242-261.
17. Crenshaw KW. 2017. *On Intersectionality: Essential writings*. New York (NY): The New Press.

18. Denis A. 2008. Intersectional analysis: A contribution of feminism to sociology. *International Sociology* **23**(5): 677–694.
19. Fátima A, Leal Filhoad W, Casaleiro P, et al. 2020. [Climate change policies and agendas: Facing implementation challenges and guiding responses](#). *Environmental Science and Policy* **104**: 190–198.
20. Fouillet A, Rey G, Jouglu E, et al. 2007. [A predictive model relating daily fluctuations in summer temperatures and mortality rates](#). *Public Health* **7**: 114.
21. Gleick PH. 2014. [Water, drought, climate change, and conflict in Syria](#). *Weather, Climate, and Society* **6**: 331–340.
22. Grecequet M, DeWaard J, Hellmann JJ, and Abel GJ. 2017. [Climate vulnerability and human migration in global perspective](#). *Sustainability* **9**: 720.
23. Grimshaw D. 2011. What do we know about low-wage work and low-wage worker? Analysing the definitions, patterns, causes and consequences in international perspective. The conditions of work and employment series No. 28. Geneva: International Labour Office.
24. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). 2018. [Global Report on Internal Displacement](#). Geneva (Switzerland).
25. IPCC. 2019. Summary for policymakers. In: Shukla PR, Skea J, Calvo Buendia E, et al. (Eds). [Climate change and land: An IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems](#).
26. Jamieson L. 2019. [Sociologies of personal relationships and the challenge of climate change](#). *Sociology* **54**(2): 219–236.
27. Johnson V, Simms A, and Cochrane C. 2009. [Tackling climate change, reducing poverty](#). The first report of the Roundtable on Climate Change and Poverty in the UK.
28. Kartha S, Kenp-Benedic E, Ghosh E, and Nazareth A. 2020. [The carbon inequality era](#). Joint research report of Stockholm environment institute & Tim Gore, OXFAM.
29. Klepp S. 2017. [Climate change and migration](#). *Climate Science*.
30. Krigel K and Benjamin O. 2019. [Between patriarchal constraints and neoliberal values: Dimensions of job quality for intimate partner violence survivors](#). *Current Sociology* **68**(7): 932–949.
31. Latour B. 2017. Down to Earth: Politics in the new climatic regime. Cambridge: Polity Press.
32. Linares C, Díaz J, Negev M, et al. 2020. Impacts of climate change on the public health of the Mediterranean Basin population – Current situation, projections, preparedness and adaptation. *Environmental Research* **182**: 109107.
33. MacKinnon C. 1989. Towards a feminist theory of the state. Harvard University Press.

34. McMichael A, McMichael C, Berry H, and Bowen K. 2010. Climate-related displacement: Health risks and responses. In: McAdam J (Ed). *Climate change and displacement multidisciplinary perspectives*. Oxford: Hart Publishing.
35. Nicolay M, Brown LM, Johns R, and Ialynytchev A. 2016. [A study of heat related illness preparedness in homeless veterans](#). *International Journal of Disaster Risk Reduction* **18**: 72–74.
36. Nellemann C, Verma R, and Hislop L (Eds). 2011. [Women at the frontline of climate change: Gender risks and hopes](#). A Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme (UNEP) and GRID-Arendal.
37. Paz S and Semenza J. 2013. Environmental drivers of West Nile fever epidemiology in Europe and western Asia – A review. *International Journal of Environmental Research and Public Health* **10**(8): 3543–3562.
38. Peña-Casas R and Ghailani D. 2011. Towards individualizing gender in-work poverty risks. In: Fraser N, Gutierrez R, and Peña-Casas R (Eds). *Working poverty in Europe: The work and welfare in Europe series*. New York: Palgrave-MacMillan.
39. Peleg-Mizrachi M and Tal A. 2020. [Caveats in environmental justice, consumption and ecological footprints: The relationship and policy implications of socioeconomic rank and sustainable consumption patterns](#). *Sustainability* **12**: 231.
40. Rabinowitz D. 2012. [Climate injustice: CO₂ from domestic electricity consumption and private car use by income decile](#). *Environmental Justice* **5**(1): 38–46.
41. Reames TG. 2016. [Targeting energy justice: Exploring spatial, racial/ethnic and socioeconomic disparities in urban residential heating energy efficiency](#). *Energy Policy* **97**: 549–558.
42. Robić S and Ančić B. 2018. [Exploring health impacts of living in energy poverty: Case study Sisak-Moslavina County, Croatia](#). *Energy and Buildings* **169**: 379–387.
43. Rooney C, McMichael A, Kovats R, and Coleman M. 1998. Excess mortality in England and Wales, and in Greater London, during the 1995 heatwave. *Journal of Epidemiology and Community Health* **52**: 482–486.
44. Sanz-Barbero B, Linares C, Vives Cases C, et al. 2018. [Heat wave and the risk of intimate partner violence](#). *The Science of the Total Environment* **644**: 413–419.
45. Teschner N, Sinea A, Vornicu A, et al. 2020. [Extreme energy poverty in the urban peripheries of Romania and Israel: Policy, planning and infrastructure](#). *Energy Research and Social Science* **66**.
46. Whittenbury K. 2013. [Climate change, women's health, wellbeing and experiences of gender based violence in Australia](#). In: Alston M and Whittenbury K (Eds). *Research, Action and Policy: Addressing the Gendered Impacts of Climate Change*.
47. World Health Organization (WHO). 2018. *Cop24 Special Report on Health and Climate*.

48. Zimmerman C, Kiss L, and Hossain M. 2011. [Migration and health: A framework for 21st century policy-making](#). *Plos Medicin* 8(5): e1001034.

קריאה נוספת

מחקר הדן בשאלת הפגיעות מול שאלת האחריות למשבר האקלים. המחקר מציע ניתוח תוך-מדינתי ומציג נתונים ראשוניים מישראל על כמויות גזי החממה שנפלטות ממשקי בית בישראל בעקבות צריכת מזון.

מילמן ג ורבינוביץ ד. 2017. (אי) שוויון אקלימי: פליטת גזי חממה מצריכת מזון בישראל על פי מדרג סוציו-אקונומי. *סוציולוגיה ישראלית י"ח*(2): 147–172.

מחקר המתבסס על סקירת ספרות ומסמכי מדיניות בעולם, שעורך ניתוח של תוכניות היערכות (אדפטציה) לשינוי אקלים, ומציג מיפוי של חמש הקבוצות החברתיות הפגיעות ביותר לשינוי אקלים.

קריגל ק. 2020. [היערכות ישראל לשינוי אקלים: מיפוי אוכלוסיות פגיעות – סקירת ספרות ומסמכי מדיניות מהעולם](#). מרכז הידע הישראלי להיערכות לשינוי אקלים.

מאמר הדן במקומה המתפתח של החשיבה הסביבתית במדעי החברה, ומדגיש את חשיבות יחסי הגומלין בין מחקר הסביבה במדעי הטבע לבין המחקר במדעי החברה.

תמיר ד. 2018. ברוכים הבאים לעידן האדם: מדעי הטבע, מדעי החברה ואתגרי החשיבה הסביבתית. *תיאוריה וביקורת* 50: 237–256.